

GRAMATICĂ ȘI VOCABULAR

CU PRIVIRE LA «DICȚIONARUL LIMBII ROMÎNE LITERARE CONTEMPORANE» ȘI LA FONDUL PRINCIPAL DE CUVINTE AL LIMBII ROMÎNE ¹

DE

ACAD. LOTAR RĂDĂCEANU

Întocmirea « Dicționarului limbii romîne literare contemporane » este rezultatul unei munci științifice asidue și bogate care merită, fără doar și poate, recunoștință și apreciere pozitivă. În discuțiile de pînă acum, s-au scos la iveală unele lipsuri sau greșeli. N-ar fi greu a mai găsi și altele, de pildă în ceea ce privește regionalismele, arhaismele și termenii de strictă specialitate care se mai găsesc în dicționar, deși — potrivit criteriilor arătate în prefață — trebuiau excluse. Dar nu în aceste lipsuri și greșeli, inerente într-o măsură sau alta oricărei lucrări lexicografice, constă — după părerea mea — problema de căpetenie. Socotesc că trebuie examinat înainte de toate dacă, și în ce măsură, punctul de vedere principial de la care au pornit autorii este just sau nu. Și tocmai aci am credea că se găsește greșeala de căpetenie, greșeala principială, a dicționarului.

Intenția autorilor de a se orienta după știința lexicografică sovietică izvoarăște desigur din considerațiuni absolut juste. Știința sovietică, știință care a atins cel mai înalt grad de perfecțiune în aplicarea creatoare a principiilor marxist-leniniste la variatele probleme ale lingvisticii, ne oferă — mai ales după apariția lucrării clasice a lui I. V. Stalin « Marxismul și problemele lingvisticii » — cea mai sigură bază de orientare pentru cercetarea problemelor specifice pe care ni le pune structura și dezvoltarea limbii romîne. Autorii dicționarului nu s-au

¹ Aceste texte au rămas în manuscrisele regretatului acad. Lotar Rădăceanu ca o schiță a unor studii pe care avea intenția să le consacre dicționarului și problemei fondului principal de cuvinte al limbii romîne.

Ca un omagiu postum publicăm aceste texte în forma în care le-a lăsat autorul, ele conținând observații critice, utile pentru munca lexicografică.

orientat însă după știința sovietică, n-au aplicat în același spirit principiile care stau la baza acesteia și care au fost aplicate în cercetarea limbii ruse și a altor limbi ale popoarelor sovietice; ei s-au mărginit la procedee de imitare mecanică, care desigur nu au putut da rezultate științifice comparabile cu acele atinse de savanții sovietici prin aplicarea creatoare a marxism-leninismului. « Aceste dicționare », spune Cuvîntul înainte, « ne-au servit ca model și sprijin pentru munca noastră lexicografică, atît în ceea ce privește concepția cît și normele tehnice de lucru ».

Dar, pentru motive pe care nu pot nici să le bănuiesc, concepția care a condus pe autorii dicționarului rus n-a fost aplicată problemelor speciale ale formării și dezvoltării limbii literare romîne, ci aceste probleme au fost lăsate aproape complet la o parte și s-a lucrat pe baza ipotezei că ele ar fi identice cu acele ale limbii literare ruse.

Aceste procedee de imitare mecanică înlocuiesc la noi prea adesea aplicarea creatoare, adică aplicarea principiilor generale juste ale științei marxist-leniniste sovietice la realitatea romînească și la problemele specifice pe care aceasta le pune cercetătorilor. Din Moscova se pot importa pălării foarte bune și frumoase, dar de multe ori se constată că ele sînt prea mari pentru capetele noastre a căror dezvoltare n-a ajuns încă la nivelul sovietic, sau că ele nu ni se potrivesc din altă cauză, de pildă, pentru că, capetele noastre au oarecare caractere proprii numai lor. Așa s-a întîmplat și cu dicționarul limbii romîne contemporane. Am ajunge prea departe dacă am încerca aci să formulăm deosebiri esențiale între limba rusă în general și dezvoltarea limbii literare ruse contemporane și limba romînă și dezvoltarea limbii literare contemporane romîne. Dar una din aceste deosebiri este atît de bătătoare la ochi, încît este de mirat că a putut să scape atenției unui întreg colectiv de lingviști. Această deosebire constă în faptul că limba rusă este, prin întreg lexicul și întreaga ei structură gramaticală, o limbă monogenă, aș spune monolitică, formată aproape exclusiv din elemente dezvoltate direct din slava veche, pe cînd limba romînă este — dimpotrivă — mai ales în ceea ce privește lexicul și într-o măsură mai mică, dar poate care, totuși, nu se poate trece cu vederea, o limbă eterogenă în al cărei lexic și fond principal de cuvinte au intrat, de la origine, pe lîngă elementele vechi, despre care trebuie să presupunem că au proveniență aproape exclusiv din limba latină, elemente foarte numeroase de origine slavă.

Este adevărat, atunci cînd limba ipotetică străromînă s-a încrucișat cu limba slavă, caracterul ei romanic nu a fost atins, după cum încrucișarea limbii engleze cu cea franceză în sec. al XI-lea nu a alterat caracterul germanic al acesteia. Dar încrucișările între limbi, frecvente în istorie, nu au întotdeauna aceleași proporții și aceleași rezultate în ceea ce privește lexicul. Stalin arată că și limba rusă s-a încrucișat în cursul dezvoltării istorice cu limbile mai multor popoare, dar a ieșit totdeauna învingătoare, ba s-a și îmbogățit și întărit pe seama vocabulelor celorlalte limbi. Deci au avut loc lupte între limba rusă și celelalte

limbi, lupte din care limba rusă a ieșit învingătoare. Dar biruința în lupta dintre limbi, ca în orice luptă, se poate obține cu multe pierderi, dar și cu pierderi atât de mici, încât abia sînt resimțite de învingător. Tocmai în această din urmă situație se află limba rusă. Biruința ei asupra limbilor cu care s-a încrucișat a fost atât de covârșitoare, încât a rămas, în ceea ce privește lexicul ei, monogenă slavă, doar împeștriată cu cuvinte germane, franceze, engleze și altele. *Limba rusă este deci o limbă cu un vocabular în fond monogen, slavo-rus.*

Nu același lucru se poate spune despre limba română. Ea apare de la început în istorie cu un vocabular mixt romanico-slav. Elementele provenite din limba latină sau prin mijlocirea ei apar în lexic cu aceeași importanță ca cele provenite din limba veche slavă. Acest fond de bază al vocabularului: elementele latine și cele slave vechi, este doar *împeștriat* cu cuvinte albaneze, maghiare, turcești, neoslave ș.a. Aceste cuvinte nu pot fi considerate elemente de bază ale lexicului, ci sînt în mod vădit elemente secundare, atât din punct de vedere calitativ cît și din acela al importanței lor din punctul de vedere al scopului principal al limbii: acela de a servi ca mijloc de comunicare între membrii societății. Dacă din limba rusă ar dispărea toate elementele de origine străină, exceptînd bineînțeles termenii tehnici de specialitate, ea ar fi desigur stînjenită în unele privinți ca mijloc de comunicare, dar nu ar primi o lovitură de moarte care i-ar răpi în întregime posibilitatea de a mai servi ca un astfel de mijloc. Ștergeți însă din limba română cuvintele de origine nelatină sau măcar numai cele de origine slavă, și veți vedea ușor că limba română s-ar găsi nu numai stînjenită în exercitarea funcției sale de mijloc de comunicare, dar ar fi aproape paralizată în numeroase domenii esențiale ale vieții, ar sărăci complet, n-ar putea să exprime decît relațiuni dintre cele mai primitive, aproape că nu ar mai fi limbă, pentru că nu ar mai putea servi cu succes în lupta cu forțele naturii, în lupta pentru producerea bunurilor materiale necesare. Limba română este deci, spre deosebire de limba rusă, o limbă cu un vocabular eterogen latino-slav.

Aceasta se referă, bineînțeles, la starea limbii romîne, respectiv ruse, ca limbi ale întregului popor, ca limbi în ajunul, respectiv la începutul formării limbii literare contemporane, adică înainte ca elementele ale acestora să poată influența și îmbogăți limba comună a întregului popor.

Deosebirea mai sus formulată între lexicul limbii ruse și cel al limbii romîne nu este desigur o deosebire calitativă. Dar ea este destul de importantă din punct de vedere cantitativ pentru a crea, pentru fiecare din aceste limbi, probleme specifice atât în ce privește lexicul, cît și, implicit, știința lexicografică. Ea nu este, dealtfel, întâmplătoare, ci rezultă în chip firesc din anumite particularități structurale ale limbilor rusă și romînă, în domeniul lexicului în general, dar mai ales în acela al compoziției și derivării de cuvinte.

Nu numai că lexicul preluat de limba rusă din vechea slavă este mult mai mare decît cel preluat și păstrat de limba romînă din cea latină și apoi din slava veche, dar și posibilitățile de formare de cuvinte noi prin compunere și derivație

mult mai mari decît în limba romînă, unde această posibilitate este foarte redusă. Compuneri de cuvinte noi se pot face în romînește doar cu ajutorul cîtorva prefixe și sufixe rămase vii, fapt care a determinat mulțimea de prefixe și sufixe împrumutate din limbile slavă, maghiară, turcă și apoi din limbile neofranceze. Numărul derivațiilor posibile în limba romînă este de asemenea redus prin numărul relativ mic de sufixe vii. Compunerile din substantive sînt toate din limba slavă sau germană. Iată cauza lingvistică — căci desigur că aci au jucat un rol și alți factori — care explică deosebirea atît de bătătoare la ochi între lexicul rus și cel romîn și care face ca în fața lingvisticii romîne să se pună o serie de probleme privind lexicul, care sînt necunoscute sau de infimă importanță în lingvistica rusă.

Într-adevăr, din cauza sărăciei relative a vocabularului romîn și a slabei posibilități de derivație ale limbii romîne, lupta ce se dă în toate cazurile de încrucișări cu alte limbi este deosebit de grea, puterea de rezistență a limbii romîne și mai slabă decît a altor limbi. Totuși în condiții mai favorabile de dezvoltare, limba romînă ar fi putut, cu toată structura nefavorabilă îmbogățirii lexicului din propriile mijloace, să aibă o altă dezvoltare, să pună la contribuție în mult mai largă măsură forțele ei creatoare proprii, să învingă cu mai puține jertfe în lupta cu limbile cu care s-a încrucișat. Au intervenit însă aci, în tot lungul istoriei, o serie de situații speciale care au frînat creația de cuvinte noi din propriul ei material lexical. Aceste situații au constat în faptul că tocmai încrucișările hotărîtoare ale limbii romîne cu alte limbi s-au produs în condiții istorice care au găsit poporul romîn mai înapoiat, pe treapta dezvoltării sociale, decît popoarele cu ale căror limbi a avut loc încrucișarea, l-au găsit fie supus, fie dependent din punct de vedere economic, social și politic, l-au găsit deci, tocmai din punctele de vedere hotărîtoare pentru dezvoltarea limbii, mai slab, atît cantitativ cît și calitativ, decît popoarele cu care a venit în contact mai strîns.

Aceasta se poate spune chiar despre prima încrucișare importantă: aceea cu limba slavă veche, și care, științificește vorbind, abia a creat limba romînă cunoscută nouă, cu toate că despre condițiile istorice în care s-a produs această încrucișare nu avem nici un fel de mărturii directe. Nu cunoaștem organizarea socială și cultura materială a populației romanice străromîne, mai bine zis preromîne, care a venit în contact cu triburile slave, s-a amestecat cu ele și a făcut din limba acestora o serie numeroasă de împrumuturi, nu numai în domeniul lexical. Putem doar să formulăm ipoteze mai mult sau mai puțin plauzibile, care pot să aibă interes științific, dar care, în problema ce ne preocupă aci, nu ne pot întru nimic ajuta, pentru că nu pot porni în fond decît tot de la materialul lingvistic cunoscut, adică tocmai acela care ar trebui explicat, și care, chiar fără nici o ipoteză directă privitor la starea socială, economică și politică a romînilor înainte de venirea slavilor spre sud, ne arată lămurit superioritatea acestora pe scara evoluției istorice. Faptul că toată terminologia romînă privitoare la organizarea socială și de stat, la dreptul funciar, în mare parte și la tehnica agricolă, este de origine slavă, ne dovedește că elementul politic și

social dominant era slav și că tehnica slavă era superioară celei romine. Prestigiul mare a ceea ce s-ar putea numi «modul de viață slavă» se învederează cu deosebire în faptul că cuvinte ca *dragoste* și *iubire* au luat locul vechilor cuvinte de proveniență latină care, fără îndoială, au existat, și că pînă și cuvintele pentru genitalii au fost preluate din limba slavă.

Pe baza unei asemănătoare superiorități sociale, politice și culturale a popoarelor respective, și limbile maghiară, turcă și neogreacă s-au încrucișat cu limba romină, deși aci proporțiile încrucișărilor, cu alte cuvinte, contactul viu între popoare, a fost după toate indiciile cantitativ mult mai redus.

O a doua încrucișare masivă a limbii romine cu alte limbi a avut loc începînd tocmai cu perioada în care dicționarul fixează începutul și al limbii romine literare contemporane: încrucișarea cu limbile moderne vest-europene, în special cu cea franceză. Și această încrucișare a avut loc în condițiile unei vădite inferiorități a poporului român. Acesta abia ieșea din orînduirea feudală și a trăit ceea ce mai tîrziu s-a numit «invazia europeană», adică încadrarea lui rapidă în piața mondială capitalistă, fără o cultură națională dezvoltată, fără o organizare de stat cîtuși de puțin independentă, supus pe de o parte suzeranității otomane, expus pe de altă parte poftelor de cucerire ale țarismului rus și ale despotismului austriac. Ploconirea în fața străinătății, care nici azi n-a dispărut cu desăvîrșire la noi, își are primele rădăcini aci și deci în afară de dependența economică tot mai apăsătoare față de Apus, bază permanentă a cosmopolitismului la noi, a existat pe atunci și o deplină inferioritate culturală, exprimată pe planul limbii prin lipsa totală a unui vocabular adaptat necesităților create de relațiile economico-sociale capitaliste și organizarea de stat burgheză. Această inferioritate — calitativă la început — a devenit doar cantitativă pe măsură ce orînduirea capitalistă se instala și se dezvolta în România, cu tendința vădită de a se lichida treptat tot mai mult. Cu drept cuvînt, dicționarul subliniază că s-a produs, «începînd din această epocă, o adevărată năvală de termeni și cuvinte care desemnează noțiunile noi ale vieții economice, sociale, științifice, juridice și politice» (p. 18). Cred că nu întîmplător, autorii «Cuvîntului înainte» au ales termenul de «năvală» și nu au vorbit — deși citează cu o pagină înainte teza lui Stalin despre vocabular — despre îmbogățirea limbii romine. Este limpede totuși că vocabularul român a cunoscut în toată această epocă, în epoca orînduirii capitaliste, o îmbogățire imensă. Dar ea nu s-a produs prin adaptarea limbii la nevoile noi ale vieții sociale, ci prin adoptarea din alte limbi, și cu deosebire din limba franceză, a cuvintelor de care era trebuință în noile condiții capitaliste în continuă desfășurare. Acest lucru se poate desigur regreta, după cum desigur pot și trebuie să fie deplînse miile de energii creatoare ale poporului român pe toate tărîmurile care nu s-au putut dezvolta sub regimul de opresiune burghezo-moșieresc. Se pot, de asemenea, sublinia cu aprecieri pozitive străduințele niciodată complet dispărute tocmai ale celor mai valoroși poeți și scriitori, de a se folosi creator de vocabularul român, pentru a exprima noile

relații economice, sociale și politice. Aceste străduințe, oricât de reduse ar fi ca rezultat cantitativ față de numărul copleșitor de neologisme, trebuie chiar scoase în evidență ca un element prețios al moștenirii culturale: ele au făcut dovadă că limba română nu este o limbă de ciobani, incapabilă de dezvoltare din propriile ei izvoare, ci — întocmai ca alte limbi — are și ea posibilitatea de a se îmbogăți atît din propriile ei izvoare cît și prin împrumutarea de cuvinte din alte limbi. Proporția cantitativă a fost, însă, hotărît nefavorabilă elementului național al limbii, și aceasta datorită împrejurărilor pe care le-am expus în linii generale mai sus. Dar aceste considerații nu ne pot împiedica să constatăm, cu obiectivitatea care se cere științei, faptul istoric care nu mai poate fi anulat și față de care orice încercare de anulare ar părea ridicolă, că s-a produs în acest răstimp o încrucișare de limbi, care, fără a știrbi caracterul fundamental romanic al limbii noastre, a avut totuși adînci înrîuriri asupra ei și, mai ales, asupra vocabularului. În urma acestui proces de încrucișare, vocabularul de bază al limbii romîne a devenit, din punct de vedere etimologic, dintr-un vocabular latino-slav un vocabular latino-slav-neoromanic (în special francez).

Acest vocabular stă în chip firesc și la baza limbii romîne literare contemporane și este limpede că la întocmirea unui dicționar al acestei limbi nu se putea proceda altfel decît așa cum au procedat autorii Dicționarului nostru. S-a făcut un dicționar-inventar, selecționat însă după criteriile arătate în « Cuvîntul înainte ». Faptul că are lipsuri și greșeli nu influențează întru nimic asupra acestei aprecieri principiale. Dar, « Cuvîntul înainte » lasă cu totul la o parte două probleme care se pun totuși în mod stăruitor, tocmai pentru că ne aflăm la capătul unei încrucișări de limbă, de o importanță egală aproape cu aceea romîno-slavă, ba nici nu se poate spune chiar că ea s-ar fi încheiat complet. Există, dimpotrivă, toate indiciile să spunem că această încrucișare romîno-franceză, deși pe sfîrșite, este încă activă, cu toate că în ultimul deceniu a început să se contureze o nouă încrucișare, e adevărat, cu caracter esențial deosebit și pe o bază economică, socială și politică complet diferită, și anume, o încrucișare cu limba rusă.

Aceste două probleme se pot formula precum urmează:

1. În ce măsură și în ce sens Dicționarul are pe lîngă caracter explicativ și unul normativ?
2. Care trebuie să fie, de acum înainte, căile de îmbogățire a vocabularului romîn?
3. Problema terminologiei științifice.

CARACTERUL NORMATIV AL DICȚIONARULUI

În această problemă « Cuvîntul înainte » este foarte laconic.

Este adevărat, se arată în mod just că lexicografia trebuie să intervină în mod activ în dezvoltarea limbii, că lexicograful trebuie să fie « participant atent la creația lingvistică, un legiuitor al normelor limbii ».

Dar nu se arată de loc, așa cum ar trebui, adică concret, în ce constă acest caracter normativ, în ce direcție Dictionarul înțelege să intervină în dezvoltarea limbii și să devină un legiuitor al normelor ei.

Dictionarul spune doar că «este normativ prin însuși faptul că înfățișează vocabularul folosit de cei mai reprezentativi scriitori ai noștri din trecut și de astăzi», ceea ce în primul rînd nu este complet adevărat, iar în al doilea rînd nu spune nimic precis cititorului.

Nu este complet adevărată afirmația, pentru că, după cum se arată cu cîteva pagini înainte, «vocabularul folosit de cei mai reprezentativi scriitori ai noștri din trecut și de azi» a fost trecut prin sita a cinci criterii, atît de general formulate, încît pe baza lor o analiză critică ar putea înlătura foarte multe cuvinte, cred că cel puțin o treime, ca fiind arhaisme, regionalisme, termeni de strictă specialitate, termeni din jargoanele de clasă ale burgheziei. Iată numai cîteva exemple: cuvîntul *confinat*, pentru care se citează Hogaș, un scriitor care desigur că e departe de a întrebuița jargonul de clasă burghezo-moșieresc, dar care — firește — prin înseși împrejurările în care a trăit, n-a putut rămîne complet neinfluențat de acest jargon. De aceea, el a întrebuițat neologismul absolut fără rost și fără nici o nuanță de sens special, un produs tipic al francezomaniei fostelor noastre clase stăpînitoare. Cuvîntul *abager*, pe lângă că e fără îndoială un regionalism (în Ardeal nu cred că a circulat cîndva), este pe de altă parte tot așa de sigur un arhaism, deoarece meseria respectivă a dispărut sau e pe dispărute, după cum și însuși cuvîntul *aba* are azi — dacă mai are — doar o circulație regională foarte restrînsă. Astfel Dictionarul rămîne un dictionar-inventar, foarte incomplet și în multe privinți cu totul arbitrar compus. Așa fiind, nu vād în ce privință ar putea servi ca normă. Însăși definiția, atît de mult lăudată ca justă, a lui Cikobava a limbii literare este — oricît de justă ar fi — o definiție mult prea generală pentru ca să poată servi drept călăuză unui lexicograf care vrea să fie și «legiuitor» și «normativ». Este prea vādît ca să mai fie nevoie de exemplificări, că mai ales limba creațiilor artistice, dar și aceea a studiilor științifice, a tratatelor politice, limba ziarelor și a revistelor, adică limba scrisă, a avut, are și va avea multă vreme încă numeroase ingrediente de tot felul, care nu au durată în limba comună întregului popor și nici în cea literară, deși la un moment dat sau chiar într-o perioadă întreagă de timp au fost de uz general, sau au un caracter foarte restrîns regional sau chiar numai local. Aceasta este valabil cu deosebire pentru limba creațiilor artistice, în care scriitorul sau poetul introduce nu numai cuvinte dialectale răspîndite în întreaga regiune, dar chiar și termeni din graiuri, neîntrebuițați sau necunoscuți chiar în comunele vecine. Situația este deosebit de grea în ceea ce privește limba romînă contemporană, aflată de peste un veac în plin proces de încrucișări și, deci, cu un vocabular din care o bună parte este foarte puțin stabilă și în care scriitorii, tocmai ca o reacție împotriva năvalei de franțuzisme, recurg adesea cu predilecție la limba «neoașă» din satul sau regiunea lor, de a introduce astfel elemente din

viața reală în vocabularul tot mai cosmopolit al păturilor culte. În asemenea împrejurări, sarcina lexicografului român este deosebit de grea, dar este limpede că are în fața sa numai două căi:

1. A inventaria pur și simplu limba celor mai reprezentativi scriitori, o adevărată muncă de sisif, în orice caz foarte greu de îndeplinit și cu valoare pur explicativă.

2. A tria vocabularul după anumite criterii bine definite și cu un scop anumit. Dicționarul nostru nu a definit nici criteriile de selecționare în mod suficient și nici nu a pornit de la o concepție clară asupra scopului normativ urmărit. În acest caz, edițiilor anumitor scriitori, care întrebunțează multe cuvinte dialectale sau ieșite din uz (Creangă, Filimon ș.a.), trebuie să li se adauge un glosar.

Uitînd că din limba literară nu fac parte *toate* cuvintele întrebunțate în limba scrisă, ci numai acelea de întrebunțare generală, respectiv cunoscute și pricepute în mod general de scriitori și cititori, Dicționarul nostru a îngrămădit arhaisme, regionalisme, jargonisme, termeni tehnici. Pe paginile 1—5 se găsesc următoarele cuvinte:

Arhaisme, respectiv
cuvinte învechite:

aba, interj.
aba, subst.
abagerie
abagiu
abilita

Cuvinte de specia-
litate:

abaon
abaliză
abație
abdomen
aberrant

Regionalisme:

abitor
abrac
abraș

de specialitate:

abisol
ablațiune
abolaționism
abraziune
abraziv
abscisă
abscisiune
abridă
abordaj

Jargonisme:

abjecție
abominabil
abrevia

(*abrevia* rămîne jargon, deși e folosit oficial chiar în Dicționar).

Deci în cele 83 de cuvinte, aflate în primele cinci pagini, o sumară cercetare arată nu mai puțin de 26 de cuvinte care, potrivit cu înseși criteriile enunțate în «Cuvîntul înainte», nu au ce căuta în Dicționar. Admit că unul sau celălalt din cuvintele înșirate s-ar putea discuta, iar la altele s-ar putea discuta încadrarea (cum ar fi *abilita* care, deși e trecut ca «învechit» în Dicționar, este mai degrabă un regionalism ardelean și bucovinean iar înlăuntru graiurilor respective mai degrabă un termen tehnic al carierei universitare). Dar nu cred că lista se poate reduce mult. De altfel, o proporție asemănătoare se va găsi în toate paginile, exceptînd pe acelea în care se înșiră derivațiile dintr-o radicală (ca de pildă acela din *copil* la p. 546). O cercetare mai amănunțită nu ar putea să ducă la desco-

perirea altor regionalisme, adică de cuvinte cu o circulație teritorială restrînsă, care au fost întrebuițate de unul sau altul dintre scriitorii cercetați.

Fără îndoială că este foarte greu a face trierea lexicografică, dar greșelile ar fi fost mult mai puțin numeroase, dacă autorii Dicționarului ar fi adîncit mai mult criteriile stabilite de ei înșiși, și dacă ei s-ar fi străduit să dea, pe lângă definiția generală a limbii literare, și teze despre căile prin care se formează limba literară, adică să definească condițiile pe care trebuie să le îndeplinească un cuvînt pentru ca el să fie realmente încetățenit în limba literară, ceea ce nu se poate spune atunci cînd el este întrebuițat ocazional de unul sau chiar mai mulți scriitori, fără ca el să fi devenit un bun comun al tuturor celor ce scriu și citesc (în sensul definiției lui Cikobava), adică să fie cunoscut sau înțeles de toți. În acest caz, Dicționarul ar fi izbutit mai bine să redea inventarul viu și încă valabil al limbii noastre literare în stadiul la care a ajuns în zilele noastre, după un proces de formare și dezvoltare care a durat peste o sută de ani.

Se va spune că Dicționarul e util și așa. De acord. Dar este un amestec ciudat de « Dicționar al limbii literare contemporane » și de enciclopedie, un « Brockhaus » nu mic, ci micuț de tot.

Dar cum rămîne atunci cu caracterul normativ ?

Prin caracterul normativ al unui dicționar nu se poate înțelege altceva, decît că toate cuvintele din el, făcînd parte din limba comună vie a oamenilor culți, nu numai că sînt corecte, dar trebuie chiar să fie întrebuițate pentru exprimarea noțiunilor explicate. Dar ce ar spune înșiși autorii Dicționarului despre un scriitor de azi care ar întrebuița cuvinte ca *confinat*, *abjecție* etc. în alt scop decît unul peiorativ (de ex. de a caracteriza deosebirea anumitor personaje)? Aci lucrurile sînt clare. Dar dacă un scriitor de azi ar întrebuița cuvinte necuprinse în dicționar (mai ales regionalisme și arhaisme) sau pentru noțiunile definite alte cuvinte decît cele cuprinse în Dicționar? Ar îndrăzni ei să-l critice, să afirme că, din cauza aceasta, limba lui nu este literară? Cred că nu.

Adevărul este că nu se poate încă întocmi un dicționar normativ al limbii literare romîne în starea de azi a evoluției ei, decît dacă el ar aplica cu deplină strictete criteriile arătate, decît dacă ar fi ajuns la o deplină claritate în concepția sa asupra formării, dezvoltării și compoziției limbii noastre literare contemporane. Acest lucru nu s-a făcut însă.

Stalin ne învață că limba, mai exact vocabularul ei, se află într-o schimbare aproape neîntreruptă. Dezvoltarea continuă a industriei și a agriculturii, a comerțului și a transporturilor, a tehnicii și a științei cere limbii completarea vocabularului cu cuvinte noi (p. 11, ediția 1950). Este de neîgăduit că, datorită numeroaselor și variatelor influențe ce s-au exercitat asupra limbii romîne, succesiv sau simultan, în ultimii o sută de ani, precum și repeziciunii cu care poporul romîn a parcurs în acest răstimp un drum pe care, de pildă, popoarele apusene nu au sfîrșit a-l parcurge nici în mai multe secole, această schimbare neîntre-

ruptă s-a produs cu o iuțea deosebită, cu pași foarte repezi, capricios și anarhic. Și aceasta, fără ca limba română să aibă, din cauza particularităților ei structurale amintite mai sus, o poziție puternică de apărare în procesul de multiple încrucișări prin care a trecut și trece încă. Această nestabilitate extremă a lexicului limbii române, în general, și al limbii literare, în special, explică faptul că apar și dispar mereu cuvinte în proporții mult mai importante decât în limbile cu structuri mai favorabile adaptărilor la nevoi de exprimare noi create de dezvoltarea istorică. Iată de ce concepția și metodele lexicografiei limbii ruse literare nu pot fi aplicate aidoma la noi. Câte cuvinte din limba lui Pușkin, de pildă, au ieșit din uz astăzi ca arhaisme, regionalisme? Faptul că în U.R.S.S. se lucrează la un Dicționar al limbii lui Pușkin, este el însuși destul de semnificativ. Dar câte din cuvintele întrebuințate de scriitorii noștri din jurul anului 1848 și chiar de Eminescu, Caragiale și Creangă, fără să mai vorbim de franțuzismele ce au bîntuit ulterior, n-au fost șterse chiar de autorii Dicționarului. Iată de ce rușii au putut întocmi un dicționar-inventar al limbii contemporane ruse, care să fie în același timp și dicționar îndreptar, în timp ce noi nu putem face acest lucru decât cu foarte mari greutate și tot atâtea izvoare de greșeli. De fapt n-am realizat decât un lucru hibrid, un dicționar care nu este nici inventar al limbii literare, adică al cuvintelor care s-au încetățenit, nici al cuvintelor întrebuințate de scriitorii noștri reprezentativi ai ultimului secol (ceea ce este altceva decât limba literară) și cu atât mai puțin un dicționar normativ. În fond Dicționarul nostru este un Dicționar de inventar parțial și cam arbitrar al limbii literare contemporane.

Adevărul este că limba noastră literară se află la răscruce de dezvoltare în ceea ce privește lexicul ei. Autorii Dicționarului au crezut că pot da ceea ce a rămas valabil din lexicul adunat în epoca burgheză și ceea ce s-a afirmat ca nou în puținii ani de socialism pe care i-a trăit poporul nostru. Dar ei au uitat de câțiva factori importanți care sînt meniți să modifice profund caracterul lexicului român:

1. Intrarea poporului nostru în epoca de trecere de la capitalism la socialism, ceea ce creează pe de o parte necesitatea de a crea, respectiv de a împrumuta un mare număr de cuvinte noi, pe de altă parte de a elimina treptat un număr de cuvinte vechi care și-au pierdut utilitatea în condițiile noi.

2. Cucerirea deplinei independențe și suveranității naționale de către poporul român, fapt de o importanță hotărîtoare cu repercusiuni și în domeniul limbii, în care, o dată cu lichidarea dependenței față de imperialismul apusean și a corolarului ei suprastructural — cosmopolitismul — sporește puterea de luptă a limbii române în procesul de încrucișări.

3. Încrucișarea cu limba rusă, încrucișare care se produce în condiții esențial deosebite de încrucișările anterioare, deoarece — pe lângă unele împrumuturi firești la orice încrucișare, aduce pe lângă o îmbogățire masivă prin noțiuni noi, cu un conținut înaintat, nu o slăbire a puterilor proprii ale limbii

române ca, de pildă, încrucișarea cu limba franceză, ci o întărire a ei. Acest efect al încrucișării cu limba rusă se explică prin natura nouă, nemaiîntilnită în istoria noastră, a relațiilor dintre U.R.S.S. și țara noastră, relații care sînt caracterizate prin egalitate în drepturi și colaborare prietenească și au o bază sănătoasă filologică. Această bază sănătoasă constă în faptul că, față de noțiunile noi care ne vin prin intermediul limbii ruse, nu mai merge vechiul obicei comod de a lua cuvîntul străin și a-i adăuga un sufix românesc, ci trebuie căutată în însăși limba noastră posibilitatea de a-l exprima. Cele cîteva cuvinte rusești pătrunse în limbă după 23 August 1944 nici nu contează.

4. Paralel cu aceasta ne aflăm în pragul unei noi ere în tehnică, intrăm, cum s-ar zice, în era atomică.

Este adevărat că la noi mai stăruie încă metode comode de a traduce din rusește în franțuzește, respectiv de a căuta termeni care ar putea corespunde, în limba franceză, și a-i romîniza apoi printr-o terminațiune substantivală, verbală sau adjectivală romînească.

Cu alte cuvinte, concepția cosmopolită asupra incapacității organice a limbii romîne de a-și forma un vocabular înaintat, concepție care a slujit ca temei teoretic pentru justificarea nerezistenței în lupta de încrucișare, este în fapt, dacă nu chiar și în teorie, (vom examina și această problemă), și azi puternică la majoritatea oamenilor noștri de artă și cultură. Nu numai că ea se face puternic simțită în modul cum este întrebuițat și mînuit vocabularul moștenit al limbii, dar și în modul cum acest vocabular este îmbogățit.

Completarea continuă a vocabularului, necesară în faza dezvoltării continue a industriei și a agriculturii, a comerțului și a transporturilor, a tehnicii și a științei, dar și în faza procesului continuu de modificare, în sens progresiv, a relațiilor sociale între oameni, care duce și la o viață emotivă mai bogată, mai rafinată și mai variată, se poate face pe mai multe căi:

1. Prin formarea de noi cuvinte din fondul propriu lexical al limbii. Aceasta este, cu deosebire, calea de îmbogățire a limbii în cazul cînd noțiunile pe care le exprimă cuvintele nou create sînt produsul creator al însuși poporului respectiv.

2. Prin cultură.

3. Prin adaptarea și generalizarea cuvintelor noi din vocabularul internațional științific și tehnic, cuvinte care de obicei nu sînt creațiile unei limbi anumite, ci moștenire de la cultura clasică (teorie, ipoteză, energie atomică etc.) sau creații de cuvinte mai noi din elemente greco-latine (automobil, telefon etc.).

4. Prin adaptarea cuvintelor respective din limba poporului în care națiunile respective au cunoscut noțiunile respective.

În istoria limbii romîne, completarea vocabularului s-a făcut pe toate aceste căi, dar elementul suprastructural cosmopolit, atît de puternic în trecut și azi destul de activ, a făcut ca prima cale să fie aproape complet părăsită și aceasta în mod voit, conștient, iar cea de a doua desconsiderată și cea de a patra cultivată cu o adevărată frenezie.

Și aci, « Cuvîntul înainte » în loc să facă o analiză completă a tendințelor principale din lingvistica romînă și în dezvoltarea limbii romîne în general, se mulțumește să arunce o privire critică asupra școlii latiniste, adică să mai tragă o dată într-un vrăjmaș demult trecut la cele vecinice, și nu vorbește nici un cuvînt despre « școala franceză » care, într-adevăr, n-a avut propovăduitori de talia unui Maior, Ilarie Chendi sau Șincai, dar care — fără a fi teoretizată în același mod combativ — a fost infinit mai răspîdită și a avut infinit mai multă influență, pentru că a avut o bază infinit mai puternică: dominația capitalului străin asupra Romîniei.

Lupta împotriva latiniștilor a dus la victorii însemnate: s-a risipit stăruința absurdă de a scoate din limbă toate cuvintele de origine nelatină.

Dar în ceea ce privește completarea limbii cu cuvinte noi, devenite necesare, procedeul latiniștilor de a aplica cuvintelor respective latinești legile de schimbare fonetică ale cuvintelor romînești de origine latină, a fost înlocuită prin procedeul de a aplica același tratament cuvintelor neoromanice.

Este semnificativ în această privință Eliade Rădulescu.

În cele din urmă, a devenit aproape o lege: orice cuvînt francez e de preferat unui cuvînt romînesc, orice noțiune nouă de care este nevoie, trebuie exprimată prin romînzarea, foarte superficială de altfel, de cele mai multe ori prin transcrierea literală a cuvintelor franțuzești respective. Această îmbogățire a limbii a fost aproape exclusiv operată de oameni de litere și știință, de gazetari și oameni politici, adică tocmai de creatorii și mînuitorii limbii literare. Aceștia au folosit din plin lecturile lor franceze. Imensa majoritate — cred că o cercetare mai atentă ar dovedi că aproape totalitatea — a venit pe această cale, nu pe aceea a contactului direct și viu cu limba franceză (ca pe vremuri, în timpul primei mari încrucișări constitutive, din limba veche slavă). Dovada formelor duble ca: *semplu* și *simplu*, *benochu* și *binochu* ș.a. precum și faptul că tocmai formele luate direct din graiul viu francez sînt socotite neliterare, « populare », semne ale inculturii.

Urmează:

1. Uneori lupta între 1 și 4 pe calea discuțiilor teoretice puriste și apărători ai franțuzismelor. Poziția acestora din urmă: liberaliști, obiectiviști.

Critica puriștilor.

2. Și azi stăruie acest substrat suprastructural cosmopolit.

3. Este el just? Adică rezultă el din însăși dezvoltarea de pînă acum a lexicului?

4. Cred că nu. Nu este o lege a limbii, ci una socială (stăruința mai îndelungată a suprastructurii chiar cînd structura s-a modificat esențial).

5. Poate Institutul de lingvistică să treacă peste această problemă? Cred că nu.

6. Ce trebuie făcut?

O politică a limbii! O politică socialistă a limbii.

Studiul acad. Al. Graur despre fondul principal de cuvinte al limbii române este desigur o lucrare foarte meritoasă, dar cred că ea pornește de la concepția, de la început greșită, asupra sensului pe care-l are, în lucrarea lui Stalin, această noțiune.

Cum și de ce a ajuns Stalin să formuleze învățătura sa despre fondul principal de cuvinte și gramatică ca elemente stabile ale limbii?

Evident de la constatarea că limba nu face parte din suprastructură, că limba poate servi, fără a suferi modificări simțitoare, decât doar în vocabular, cele mai diferite orînduiri sociale.

Este interesant de subliniat că Stalin nu vorbește de loc despre fonetică și că aspectul fonetic al limbii nu este considerat de el ca esențial pentru problema discutată (aceea a raportului dintre limbă și societate). Aceasta nu înseamnă că din lucrările lui Stalin nu se pot desprinde foarte valoroase indicații și pentru tratarea problemelor de fonetică, ci înseamnă numai că forma concretă fonetică a cuvintelor nu trebuie luată în seamă la cercetarea problemei fondului principal.

Reținînd aceasta, e bine să amintim — tot cu titlu introductiv — că separarea strictă pe care vrea s-o facă tov. Graur între formă și sens, nu poate fi susținută. Fondul principal de cuvinte este, tocmai fiindcă este vorba de cuvinte, totodată un fond de noțiuni. Deci, cuvinte ca *cioban* nu pot fi excluse numai pentru că există o acea *păturime* după cum — evident — cuvîntul *bunic* nu poate fi exclus numai pentru că există *bun*, *bunel* etc.

Consider că, într-adevăr, aci stă nodul problemei: a nu cădea într-un filologism strîmt, rupt de viața reală a societății. Și totuși, judecînd după cartea acad. Al. Graur, tocmai de la un asemenea punct de vedere a pornit nu numai lucrarea sa, dar au pornit și lucrările sovietice și altele pe care le citează.

Pentru a face însă acea deosebire esențială între fondul principal de cuvinte (parte și el a lexicului) și restul, masa lexicului, nu pot servi criteriile ca vechimea, circulația cuvintelor, puterea lor de a forma compuneri și derivații etc. Însuși acad. Al. Graur trebuie să admită la tot pasul excepții de la regulile stabilite, ceea ce înseamnă fără doar și poate că ele nu sînt reguli.

Trebuie pornit, după părerea mea, nu după criteriile în ultima analiză pur formale ca cele de mai sus, ci de la fondul însuși al limbii, de la funcția ei socială, de la locul ei în viața socială.

Cărui fapt i se datorește că limba poate servi diferite orînduiri sociale, că ea are o extraordinară stabilitate, în timp ce structura și suprastructura se schimbă mereu?

După mine, faptului că există o serie întregă de cuvinte care exprimă activități, sentimente, relații între oameni și obiecte concrete care desigur că nu sînt independente de societate, dar care există în orice orînduire socială și exprimă așa zicînd cercul de viață permanent și general omenesc, de-a lungul

tuturor perioadelor istorice. Stalin ne dă câteva exemple, citate și de acad. Al. Graur. Oamenii au produs și au făcut negoț sub toate orînduirile sociale cunoscute pînă acum. Soarele a fost soare și acum șase mii de ani, pădurea — pădure etc. etc.

Aceste cuvinte al căror conținut a rămas și rămîne neschimbat constituie fondul principal de cuvinte și asigură limbii stabilitatea ei relativ atît de mare.

Desigur, însă, că vocabularul nu se reduce la atît. În afară de aceste cuvinte, lucrări, sentimente etc. fiecare perioadă istorică, fiecare nouă descoperire tehnică sau științifică, fiecare contact cu alt popor aduce noi noțiuni și, prin aceasta, noi cuvinte. Mulțimea aceasta de cuvinte adiacente formează restul, foarte instabil, al vocabularului.

Ce se întîmplă cu fondul principal? Desigur că el se îmbogățește cu noi cuvinte care exprimă noțiuni deopotrivă familiare tuturor claselor, dar în același timp cu valoare socială permanentă.

Din fondul principal, însă, nu se poate pierde nimic din punct de vedere semantic. Se poate ca la un moment dat să se spună *amor* în loc de *dragoste*, sau *corp* în loc de *trup*. Aceasta nu înseamnă însă schimbarea fondului principal, ci oglindește doar anumite influențe ale unor limbi străine asupra lui.

Deci, caracteristica fondului principal de cuvinte constă în aceea că el nu se schimbă, ci doar se îmbogățește. El nu este de loc o categorie istorică în sensul că, în fiecare perioadă, el își schimbă conținutul potrivit cu specificul acestei perioade. *Dijma* și *claca* n-au făcut parte nicînd din fondul principal, deși tot românul cunoaște aceste cuvinte ca și altele specifice regimului feudal.

Cred că trebuie amintite și cuvintele lui Marx despre preistoria omenirii care se termină abia cu capitalismul.

O adevărată prefacere a vocabularului va fi urmarea acestei intrări în istorie prin construirea socialismului, dar și fondul principal de cuvinte va fi îmbogățit în așa măsură, încît cantitatea se va preface în calitate. O serie întregă de cuvinte, foarte numeroase, exprimînd relații economice, sociale și politice din timpul orînduirilor exploatoare și care, din cauza vîrstănciei lor, n-au intrat în fondul principal de cuvinte, vor dispărea acum cu desăvîrșire sau își vor schimba radical înțelesul. Asistăm de pe acum la nașterea unei întregi terminologii noi pentru aceste relații noi. Din acestea unele, ca fiind tipice pentru faza întia a comunismului și purtînd încă stigmatele capitalismului, vor dispărea, altele se vor menține, altele noi se vor naște și în cele din urmă fondul principal de cuvinte va fi îmbogățit cu o întregă terminologie a acestor relații, terminologie care pînă acum era schimbătoare, dar care odată cu biruința comunismului va exprima relații constante, permanente și general-omenesti.